

« Галина Петрук »

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ІНДИВІДА

A В статті сданий аналіз наукової літератури, котра розглядає фактори формування комунікативної компетентності індивіда.

S The analysis of scientific literature about communicative competence formation factors is given in the article.

Ключові слова: комунікативна компетентність, професійна комунікативна компетентність, загальна комунікативна компетентність.

Сучасне оновлення всіх аспектів життєдіяльності суспільства, перехід до ринкових відносин, поява нових форм господарювання неминуче пов'язані із суттєвими змінами у відносинах між суб'єктами виробничого процесу. З'явилась нагальна потреба у кваліфікованих працівниках, здатних співпрацювати, налагоджувати ділові стосунки з партнерами, оптимізувати міжособистісні відносини, долати комунікативні бар'єри, організувати людей на досягнення спільної мети. Саме спілкування і зокрема комунікативна компетентність, що його забезпечують, є суттєвим засобом здійснення будь-якої професійної діяльності. Її розвиток значною мірою зумовлює рівень професійної майстерності.

Професійна майстерність фахівця має ґрунтуватись, з одного боку, на глибоких спеціальних професійних знаннях та різнобічних фахових вміннях, а з іншого – на вмінні спілкуватись індивідуально або колективно з виконавцями різних соціальних ролей (статусних, позиційних, ситуаційних), на знанні та дотриманні норм професійного спілкування. Ці проблеми є ключовими в Законі України «Про освіту», «Положенні про професійні навчально-виховні заклади» (1993), Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI ст.), де як одне з надзвичайно важливих завдань визнається завдання формування в дітей та молоді комунікативної компетентності [3; 4; 5].

Наукові основи сутності, особливостей, структури спілкування досліджувались О.О.Бодальовим, В.А.Кан-Каликом, О.В.Киричуком, Я.Л.Коломинським, О.О.Леонтьєвим, В.А.Семиченко Б.Г.Ананьєвим, Г.М.Андреєвою, І.С.Коном, М.С.Каганом, О.М.Леонтьєвим та В.М.Мясищевим. Загальним закономірностям та механізмам спілкування присвячені праці Л.С.Виготського, Б.Ф.Ломова, Б.Д.Паригіна, С.Л.Рубінштейна. До проблеми комунікативних умінь також звертається в своїх працях І.Ю.Бруслова, Ф.Н.Гоноболін, Н.І.Плешкова, С.Л.Бондаренко, Н.В.Кузьміна. Дослідженням сутності окремих комунікативних умінь займались А.А.Валантинас, Т.П.Гаврилова, В.Ю.Зав'ялова, Л.І.Рувинський. Заслужують на увагу спроби класифікувати комунікативні вміння, які належать Л.О.Савенковій, Н.Д.Никандрову, В.П.Наумову.

Дидактичний аспект розвитку комунікативних якос-

тей індивіда розробляли Г.Г.Ващенко, О.І.Піскунов, Ю.К.Бабанський, С.Я.Єрмоленко, Л.І.Мацько, М.І.Пентилук, Л.М.Паламар т. ін. До проблеми володіння словом як професійного уміння звертались К.Д.Ушинський, С.Т.Шацький, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський, І.О.Зимня, В.С.Ільїн, І.О.Синиця, Ю.Л.Львова, Г.М.Сагач. Обґрунтуванням шляхів підготовки майбутніх фахівців до комунікативної діяльності займались К.К.Платонов, В.О.Сластьонін, Н.М.Тарасевич, О.І.Щербаков, Т.С.Яценко, І.А.Зязюн т. ін.

Спираючись на вищезгадане, у цій статті хочемо розглянемо поняття «комунікативна компетентність» і її вплив на усвідомлення індивідом себе як особистості.

Якщо компетентність у різних галузях діяльності звичайно здобувається людиною через засвоєння тих чи інших текстів, то комунікативна компетентність (КК) формується завдяки інтеріоризації соціальних контекстів.

За Л. С. Виготським, роль культури, і насамперед людського колективу, первинна в процесі формування в індивіда вищих психічних функцій, тобто індивідуальний розвиток відбувається у перетворенні суспільних відносин у психічні функції [1, 199]. Отже, не людина приходить у світ, а світ у всьому різноманітті суспільних відносин приходить у людину. Цей процес у силу нескінченності світу ніколи не завершується; звідси КК (поряд з іншими особистісними рисами) не можна вважати сталою характеристикою індивіда. Так само помилково представляти КК як замкнутий індивідуальний досвід, ігноруючи суспільний характер цієї соціально-психологічної якості. Комунікативну компетентність ще називають інтерперсональною компетентністю, придбання КК є рух від інтер- до інтра-, від актуальних міжособистісних подій до результатів усвідомлення подій, які закріплюються у когнітивних структурах психіки у вигляді вмінь та навичок і допомагають індивіду при подальших контактах з оточуючими. Здатність до участі в комунікативних ситуаціях зростає в міру засвоєння індивідом культурних норм громадського життя.

Людина з моменту народження спілкується з іншими людьми. Вона повинна вивчати правила взаємодії з ними і між ними для того, щоб стати соціально по-

вноправним членом суспільства. Ці правила не менш складні, ніж закономірності фізичного світу (встановлення об'єкт-об'єктних відносин) і правила предметної, суб'єкт-об'єктної діяльності. Більш того, сама суб'єкт-об'єктна діяльність, хоча й опосередовано, завжди призначена для інших (чи проти інших) і в кінцевому рахунку має свій суб'єктно-суб'єктний аспект. Одним із прикладів суб'єкт-суб'єктної взаємодії є робота із самовиховання, яка також адресована іншим суб'єктам: "...те, що я роблю з моєї особи, я роблю із себе для суспільства, усвідомлюючи себе як суспільну істоту" [6].

Сферу можливостей суб'єкт-суб'єктного пізнання індивіда можна назвати його соціальним інтелектом, розуміючи під цим стійку, засновану на специфіці розумових процесів, афективного реагування і соціального досвіду здатність розуміти самого себе, а також інших людей, їхні стосунки, і прогнозувати міжособистісні події. Соціальний інтелект, маючи спільну структурну базу і з когнітивним розвитком, і з емоційними основами моральності, у той же час є відносно незалежним праксеологічним утворенням, яке визначається як "далекоглядність у міжособистісних відносинах" [8] чи "практично-психологічний розум" [9].

Значення цієї сторони психічної діяльності з особливою наочністю виявляється у численних прикладах, коли люди, що відрізняються високими досягненнями у вивченні явищ матеріального світу, виявляються безпомічними у галузі міжособистісних відносин [7]. При цьому вони зовні можуть справляти враження комунікативно компетентних людей. Тому, вивчаючи соціально-психологічні передумови і розробляючи практичні прийоми розвитку й удосконалення КК, необхідно постійно пам'ятати, що в її основі лежить не просто володіння мовою й іншими кодами спілкування, а особливості індивіда в цілому, у триєдності його почуттів, думок і дій, що розгортаються у конкретному соціальному контексті.

Основними джерелами придбання людиною КК є життєвий досвід, мистецтво, загальна ерудиція і спеціальні наукові методи. Усі ці джерела мають для кожного з нас різну суб'єктивну значущість, однак провідна роль у будь-якому випадку належить життєвому досвіду.

Особливе місце у структурі життєвого досвіду займає досвід міжособистісного спілкування, який, з одного боку, соціальний і включає інтеріоризовані норми і цінності конкретного суспільного середовища; з іншого боку – індивідуальний, оскільки ґрунтується на індивідуальних особливостях і психологічних подіях особистого життя. Динамічний аспект цього досвіду складають процеси соціалізації та індивідуалізації, що забезпечують соціальний розвиток людини і створюють як ситуаційну адекватність, так і своєрідність її комунікативних проявів. До сфери життєвого досвіду індивіда варто віднести також рівень досконалості професійної і побутової діяльності, тому що успішні трудові операції (еталони майстерності) комунікативно значущі для формування у повсякденній культурі моделей компетентної поведінки.

Комунікативна компетентність посідає особливе місце у формуванні рівня самоповаги індивіда. Адже результат будь-якої взаємодії з оточуючими кожна людина усвідомлено чи несвідомо розглядає з погляду оцінки своєї КК. При цьому ступінь успішності задуманих актів впливу і використовуваних засобів для справлення враження на інших приймається людиною за міру своєї комунікативної компетентності.

За формою і змістом КК індивіда безпосередньо співвідноситься з особливостями виконуваних ним соціальних ролей. Вивчаючи спілкування людей, до-

цільно розрізняти (при загальних генетичних джерелах формування) їх професійну комунікативну компетентність (ПКК) і загальну комунікативну компетентність (ЗКК). У наш час ПКК стає більш значущою і життєво необхідною для індивіда; в результаті вона виявляється більш досконалою і накладає певний відбиток на її ЗКК. Очевидним індикатором такого впливу є прагнення фахівців до синтаксичної ускладненості усного мовлення, заміни властивих розмовній мові складно-сурядних речень на складнопідрядні, вживання дієприкметникових зворотів і професійної лексики, використання повного стилю вимови. Виявляються й інші показники професійно-посадової шаблонізації сфери неформального спілкування. Чим вищий цей вплив, тим більше причин говорити про професійну деформацію особистості індивіда. Соціально-психологічне навчання ставить задачу усвідомлення людьми меж своєї ПКК і ЗКК із метою гармонізації й упорядкованості цих сфер спілкування.

КК припускає ситуативну адаптивність і вільне володіння вербальними і невербальними (мовними і немовними) засобами соціальної поведінки. Спілкування людей, як відомо, здійснюється за допомогою цілої низки семіотичних систем: звукової мови з використанням численних фонологічних і невербальних елементів, що утворюють своєрідні знакові підсистеми (акцент, інтонація, експресія обличчя, жестикуляція); письмової мови, включаючи стилі самовираження і паралінгвістичну графіку (почерк, розташування тексту, виділення у ньому, підкреслення тощо) і власне невербальних засобів (пози, аранжування простору, засобів оформлення зовнішності й особливостей організації предметного середовища).

Організація індивідом міжособистісного простору на своїй території, відбиваючи прийняті соціокультурні норми, має у той же час суб'єктивний, особистісний зміст і відноситься до сфери його КК. Оздоблення приміщень чи їхніх частин, призначених для міжособистісних контактів (прийому гостей у своїй квартирі, відвідувачів у службових приміщеннях і т.п.), якщо навіть воно регламентоване офіційними розпорядженнями, у більшості випадків несе на собі відбиток особистості власника.

Давно відомо, що вчителі риторики прагнули навчити не просто правильному вибору слів, але також відповідним допоміжним соціальним прийомам красномовства — голосовим і жестовим. Варто також враховувати тактильний компонент комунікації, особливо важливий для людини у ранньому дитинстві, що поступово витісняється мімікою, жестами і звуковою мовою, утворити в єдності з ними аудіо-візуально-тактильний канал комунікації.

Поняття КК необхідно доповнити елементами, які відносяться до усвідомлення діяльнісного середовища (соціального і фізичного), що оточує людину, і здатністю впливати на нього для досягнення своїх цілей, а в умовах спільної роботи дії повинні бути зрозумілими для інших (акціональний аспект КК).

Усе це припускає усвідомлення:

а) власних потреб і ціннісних орієнтації, техніки особистої роботи;

б) своїх перцептивних умінь, тобто здатності сприймати навколишнє без суб'єктивних перекохань і "систематизованих сліпих плям" (стійких упереджень по відношенню до тих чи інших проблем);

в) готовності сприймати нове у зовнішньому середовищі;

г) своїх можливостей у розумінні норм і цінностей інших соціальних груп і культур (реальний інтернаціоналізм);

д) своїх почуттів і психічних станів, спираючись на

вплив факторів зовнішнього середовища (екологічна психокультура);

е) способів персоналізації навколишнього середовища (матеріальне втілення "почуття хазяїна");

ж) рівня своєї економічної культури (відношення до середовища існування — житла, землі як джерела продуктів харчування, рідного краю, архітектури і т.п.).

Акціональний рівень спілкування є комунікативним інобуттям дій, заданих колективною цілеспрямованою діяльністю.

Отже, хочемо сказати, що комунікативна компетентність повинна розглядатися як ідейно-моральна категорія, що регулює всю систему ставлення людини до природного і соціального світу, а також до самого себе як синтезу обох світів.

Чинниками формування комунікативної компетентності індивіда є його соціальний інтелект, життєвий досвід, міжособистісне спілкування, процеси соціалізації та індивідуалізації, рівень досконалості профе-

сійної та побутової діяльності, ситуативна адаптивність і володіння вербальними та невербальними засобами соціальної поведінки. Також хочемо зазначити, що на теперішньому етапі підвищення вимог до професійної компетентності спеціалістів усіх галузей науки і виробництва необхідно приділити більше уваги вивченню цих чинників.

□ Література

1. Выготский Л. С. *Собрание сочинений. В 6-ти томах. — 1 том. — М.: Педагогика, 1982.*
2. *Грибак Л. П. Резервы человеческой психики. — М.: 1987.*
3. *Державна національна програма "Освіта". Україна XXI століття. — К.: Райдуга, 1994.*
4. *Закон України "Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР "Про освіту". — К.: Генеза, 1996.*
5. *Закон України "Про професійно-технічну освіту". — К., 1998.*
6. *Леонтьев А. Н. Культура, поведение и мозг человека // Вопросы философии. — 1968. — №7. — С. 50 — 56.*
7. *Разин А. В. Основные функции социальной регуляции поведения личности // Вопросы философии. — 1981. — №4. — С. 133 — 136.*
8. *Торндайк Э. Психология как наука о поведении. — М.: АСТ, 1998.*
9. *Уманский Л. И. Психология организаторской деятельности школьников. — М.: Просвещение, 1980.*